

УДК [7:069.51(1-4)]:73.023

Наталія Ревенок

завідувач лабораторії навчально-творчої майстерні реставрації скульптури і творів декоративно-ужиткового мистецтва НАОМА, мистецтвознавець

Реставрація скульптурної композиції “Діана і Ендімійон” з колекції Національного музею історії України

Анотація. У статті досліджено процес реставрації унікальної пам'ятки декоративно-ужиткового мистецтва XVIII ст. “Діана і Ендімійон” з колекції Національного музею історії України.

Ключові слова: дослідження, реставрація, порцеляна, скульптура, бісквіт, міфологія, Мейсенська порцелянова пластика, епоха Марколіні.

У 2008 році до відділу реставрації Національного музею історії України було передано скульптуру малої пластики “Діана і Ендімійон”. За даними музею, її виявлено під час звірки фондової групи “Кераміка” у 1997 році.

Скульптурну композицію (інв. № К-3005) присвячено персонажам античної міфології. Діана (Артеміда) — дочка Зевса і Літо, сестра Аполлона, богиня тваринного і рослинного світу, богиня мисливства, лісів і гір. За міфологічним сюжетом, Діана покохала вродливого пастуха Ендімійона, і щоб поцілувати вродливого юнака, приспала його.

Відповідно до однієї з версій міфу, Ендімійон — це смертний коханий безсмертної Селени, котра випросила у Зевса для нього вічну юність. Але з якихось причин Зевс напустив на юнака вічний сон, і відтоді Селена приходиться до нього ночами, ніжно цілує його і дуже сильно сумує. У такому приблиз-

но трактуванні вона і відома найбільше. Вічний сон Ендімійона став приказкою ще здавна: про нього згадує Платон у своєму діалозі “Федр”.

Батьком Ендімійона називають Аетлія, який був сином самого Зевса і Протогенії, дочки Девкаліона (він, за оповідями грецьких міфів, пережив потоп). Матір'ю Ендімійона називають Каліку, дочку Еола (засновника Еоліди). Деякі стародавні автори вважали, що Ендімійон був сином самого Зевса (такого роду заміна смертного батька на безсмертного була дуже поширеною в світогляді стародавніх греків), за іншою версією, він — син Зевса і невідомої німфи.

З діянь Ендімійона відомо тільки те, що із зграєю еолійців він вдерся до Еоліди, вбив місцевого царя Клімена і захоплени землі заселив своїми одноплемінниками. Відомо також, що він був одружений, і дружина народила йому чотирьох синів: один з них заснував Етолію,

про трьох інших відомостей майже немає. Дружина Ендіміона у різних авторів має різні імена, згадуються, зокрема, чотири — Іфіанасса, Гіперіппа, Хромія і Неїда. Розбіжності владналися, коли виявили, що всі ці імена є епітетами Місяця або Селени. Зв'язок цього героя з культом Місяця очевидний: ймовірно, Ендімій одружився на верховній жриці культу Місяця або місячної богині Гери, звідси й виникли інші варіанти міфу.

Оскільки Ендімій пов'язаний з Місяцем, то цим, вочевидь, пояснюється його зв'язок і з давнім хліборобським календарем, в якому число 50 було священним: рік ділився на сім циклів по п'ятдесят днів, Великий рік складався зі ста місячних місяців; 50 місячних місяців розділяли між собою Олімпійські ігри, а число жриць місяця в древніх культурах завжди дорівнювало п'ятдесяти.

Згідно з найбільш привабливою версією міфу, Селена побачила Ендіміона на березі річки, була вражена його красою, закохалася в нього і стала приходити щоночі. Від цього зв'язку вона народила п'ятдесят дочок. Селена попросила Зевса дарувати своєму коханому вічну юність, і він подарував Ендіміону її, але робити його безсмертним, тобто богом, не став, а просто приспав його.

За іншою версією, Ендімій сам став боятися наближення старості й попросив Селену, аби вона домоглася у Зевса для нього вічної юності.

Є також версія, що Селена побачила Ендіміона сплячим в печері на горі Латмос в Карії, спустилася

до нього, лягла поруч і стала цілувати Ендіміона в заплющені очі.

Існує також версія, що за свою красу юнак був взятий Зевсом на небо [2, 281], але там закохався у Геру. Зевс покарав його, зануривши у вічний сон і звелівши перенести його в печеру на горі Латмос, де його і побачила Селена. Вона намагалася своїми поцілунками розбудити Ендіміона, проте все було марним. Тоді Селена стала благодати Зевса, щоб він розбудив Ендіміона, але ревнивий чоловік Гери відмовив їй. Він тільки зробив Ендіміона вічно юним, але це мало втішило Селену. Ось чому її світло таке сумне [4, 71].

Найдавніші зображення Ендіміона збереглися на грецьких вазах V ст. до н.е., а пізніших зображень до наших днів дійшло безліч.

Відповідно до іншого варіанту міфу, місце Селени займала Артеміда. Цей варіант більше сподобався художникам Нового часу, зокрема Рубенсові, Тінторетто, Ван Дейку. Поети Кітс, Уайльд і Лонгфелло також не обійшли своєю увагою цю сумну історію, а Гайдн і син Баха Йоганн Крістіан написали опери “Ендімій”.

У Державному Ермітажі (Санкт-Петербург) є кілька творів цієї тематики: мармурова скульптура “Діана і Ендімій” Паоло Андреа Тріскорні заввишки 140 і завдовжки 151 (іл. 1), порцелянова скульптура Ф. Е. Мейера (іл. 2) та скульптура, виготовлена з бісквіту за моделлю Х. Г. Юхтцера, заввишки 30 см, форма J 8 (іл. 3). Група “Діана і Ендімій” виготовлялась у трьох варіантах: у бісквіті, вкрита глазур'ю і розписна [1, 296].

Іл. 1. П. А. Трискорні. Діана і Ендіміон.
Мармур.
(Підпис праворуч на підставці: P. TRISCORNI)

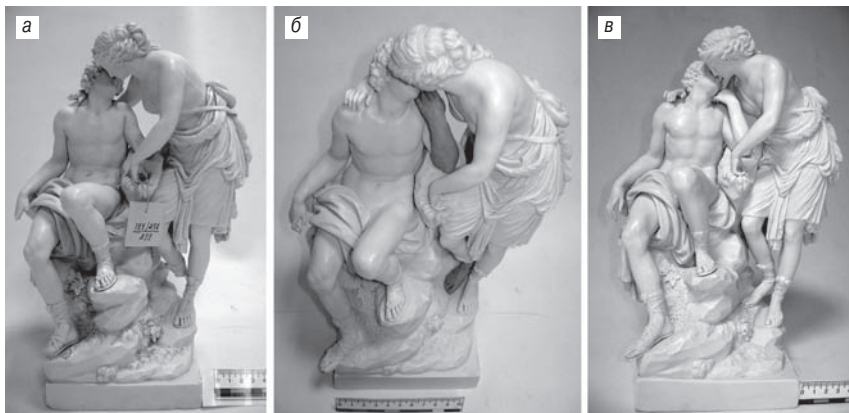

Іл. 2. Ф. Е. Мейєр.
Діана і Ендіміон.
Мейсенський фарфор

Етимологія слова “Артеміда” нез’ясована досі: деякі дослідники вважали, що ім’я богині в перекладі з грецької мови означає “ведмежа богиня”, інші — “володарка” або “вбивця”.

Артеміда — дочка Зевса і богині Літо, сестра-близнюк Аполлона, яка народилася на острові Астрерія в Делосі [3, 35]. За переказами, озброєна луком і стрілами, вона проводила свій час в лісах і горах в оточенні вірних німф — своїх постійних супутниць, які, подібно до богині, дуже любили полювати. Незважаючи на свою тендітність і грацію, у богині був рішучий і агресивний характер: з тими, хто мав якусь провину, вона розправлялася без усякого жалю, крім того, суворо стежила за тим, щоб у світі тварин і рослин завжди панував порядок [4, 41].

Одного разу Артеміда розгнівалася на царя Калідона Ойнея, який забув принести їй перші плоди врожаю, і наслала на місто страшного кабана. Саме Артеміда викликала розбрат серед родичів Меллагра, який призвів до його страшної смерті. У відповідь за те, що Агамемнон убив священну лань Артеміди і хвалився своєю влучністю, богиня зажадала, щоб він приніс їй в жертву власну дочку. Непомітно Артеміда забрала Іфігенію з жертовного вівтаря, замінивши її ланню і перенесла в Тавриду, де та стала жрицею богині. У найдавніших міфах Артеміда згадувалася в образі ведмедиці. У Аттиці жриці богині при здійсненні обрядів одягали на себе ведмежу шкуру. На думку деяких дослідників, у стародавніх міфах образ богині співвідносили з богинями Селеною і Гекатою.

Іл. 3. Скульптура “Діана і Ендіміон”, виготовлена з бісквіту за моделлю Х. Г. Юхтцера:
а — до реставрації; *б* — в процесі реставрації; *в* — після реставрації

Досліджувана скульптурна композиція представляє Ендіміона, який сидить на скелі, вкритій прослою травою і листям, над ним схилилась Діана в короткій туніці та звіриній шкурі із сагайдаком і стрілами за спиною (іл. 3, б).

Композиція розміщена на квадратній підставці розміром $12 \times 12 \times 12,5$ см, яка імітує пагорб з каміння з поодинокими виліпленими листочками і подряпинами, що імітують траву. Із зворотньої сторони рельєфно наліплено куш пліща з гілками.

Скульптуру виготовлено з бісквіту методом лікерного литва, окремі ліпні деталі — способом ручного ліплення.

На час надходження на реставрацію, за візуальним обстеженням, уся поверхня пам'ятки із зовнішньої і внутрішньої сторін мала стійкі щільні пило-бурові нашарування, що в'їлися в пори черепка.

Фігура Ендіміона мала такі втрати: на правій руці відсутні 5 пальців, відсутня ліва рука від ліктя; на правій нозі відсутні 5 пальців. Фігура Діани мала такі втрати: на лівій руці відсутні 4 пальці (крім великого); відсутня права ступня (до щиколотки); на спині втрачено сагайдак із стрілами; на туніці й одязі зі шкіри (навколо туніки) на чотирьох кутах квадратної підставки були невеликі відколи; на подіумі, який імітує пагорб з каміння, були незначні відколи трави і листя.

Отже, підставою для реставрації були загальне забруднення, втрати, незадовільна збереженість. Пам'ятка мала такі старі номери та позначення: на лівій руці Діани прикріплено на мотузці картонну бірку розміром $3,5 \times 3,4$ см, на одній стороні якої напис чорним чорнилом — № 117, на другому боці — 194/292/299. На зворотній стороні подіуму, під гілкою плю-

ща є врізані в тісті знаки 8. (номер форми).

На зворотній стороні — на денці підставки хімічним олівцем є напис — 292; напис чорною тушшю: НМУ, К-3005, кв-51633.

З внутрішньої сторони, всередині форми — врізна марка в тісті: мечі в трикутнику.

Пам'ятку виготовлено на Королівській порцеляновій мануфактурі в м. Мейсен (Саксонія, Німеччина), заснованій 1710 року. Розквіт мануфактури припадає на XVIII ст., тут виготовляли якісну художню порцеляну, сервізи, вази, скульптури. На фабриці працювали всесвітньовідомі скульптори Й. Кендлер, Г. Мейер, В. Ась'є.

У 1744–1814 рр. порцеляновим заводом керував Камілло Марколіні. Цей період характеризується вже якимись невпевненими пошуками у всіх напрямках. У конкурентній боротьбі з іншими європейськими порцеляновими заводами мейсенська порцеляна втрачає свою провідну позицію, і справа навіть доходить до того, що тут виготовляють роботи за виробничими зразками Віденського й Севрського порцелянових заводів. Саме в цей час — наприкінці XVIII століття — в Мейсені за прикладом Севру стали виготовляти пластику з неглазурованої порцеляни — бісквіта. Однак Мейсенський бісквіт, зернистий, синюватий і холодний за тоном, ніколи не сягав якості севрського зразка. У цьому матеріалі працювали талановиті модельєри Х. Г. Юхтцер і Й. Г. Мастей. Їхні неперевершені скульптури виконані в стилі класицизму й змодельовані за античними зразками або їхніх

сучасних зображеннях. На жаль, цим і закінчилася слава й творча епоха Мейсенської порцелянової мануфактури. Вироби XIX ст. далеко не відповідають тому часові, коли в Мейсені змагалися у творчості Херольд з Кендлером — засновники живопису на порцеляні й порцеляновій пластиці, коли в тому, і в іншому напрямку створювалися сенсаційні речі. Через недоліки творчої винахідливості і з комерційних причин з початку XIX ст. часто вироблялися нові вилки зі старих моделей.

Реставраційною радою Національного музею історії України було затверджено програму реставраційних робіт (протокол № 8 від 22.12.2008 р.), відповідно до якої проведено таку роботу:

- видалено нестійкі та стійкі шільні забруднення;
- відтворено втрачені фрагменти;
- замастиковано шви та відколи;
- затоновані відтворені втрачені фрагменти.

У процесі реставрації відбулися деякі зміни проведення робіт порівняно з програмою, які відповідно були затверджені Реставраційною радою Національного музею історії України (протокол № 8 від 28.05.2009 р.). Зокрема, було поставлене завдання:

- відтворити фрагмент втраченої руки від ліктя на фігури Ендіміона;
- відтворити фрагмент втраченої правої ноги фігури Діани.

Відтворення втрачених фрагментів кінцівок рук та ніг здійс-

нили шляхом зняття з виліплених з пластиліну форм та за допомогою двокомпонентного силіконового (формувального) составу “Gumosit AD-1” виробництва Франції. Після зняття каучукових форм їх заповнювали водним розчином високоміцного стоматологічного гіпсу.

Відтворення втрачених фрагментів руки Ендіміона і ступні Діани проводилось методом інерції відповідно до існуючої аналогічної скульптури Ермітажу. У роботі взяли участь вихованці навчально-творчої майстерні реставрації скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва — студент V курсу А. Інков і студент IV курсу Ю. Бут, які за допомогою зняття каучукових форм з виліплених кінцівок відтворили втрачені фрагменти.

Головним завданням реставрації було надання експонатів експозиційного вигляду, відтворення втрачених фрагментів скульптури, чому сприяло вивчення художньої та історичної цінності твору, виявлення історичних відомостей, даних міфології.

Результати відтворення втрачених фрагментів скульптури розглядалися у порівнянні з аналогічною скульптурою, яка знаходиться в Ермітажі, інв. № 13573 [1, 296]. Було встановлено, що досліджувана пам'ятка виготовлена за моделлю Х. Г. Юхтцера.

У процесі дослідження пам'ятки використано матеріали історії розвитку Королівської порцелянової мануфактури періоду Каміло Марколіні, а також відомості про творчість видатних модельєрів та скульпторів цього періоду.

1. *Бутлер К.* Мейсенская фарфоровая пластика XVIII века в собрании Эрмитажа: Каталог. — Л., 1977. — С. 296.
2. *Мифологический словарь* / Ботвинник М. Н., Коган М. А., Рабинович М. Б. и др. — М.: Просвещение, 1965. — С. 281.
3. *Мифологический словарь* / Ботвинник М. Н., Коган М. А., Рабинович М. Б. и др. — М.: Просвещение, 1965. — С. 35.
4. *Легенды и мифы древней Греции: Пос. для учителей.* — М.: Просвещение, 1965. — С. 281.

RESTORATION OF SCULPTURAL COMPOSITION “DIANA AND ENDIMION” FROM THE COLLECTION OF NATIONAL MUSEUM OF HISTORY OF UKRAINE

Nataliya Revenok

Annotation. The process of restoration of the unique monument of decorative and applied art “Diana and Endimion” (the XVIII-th century) from the collection of the National Museum of History of Ukraine is investigated.

Key words: research, restoration, porcelain, sculpture, biscuit, mythology, porcelain plasticity of Maisen, epoch of Markolini.